

İbadetler ve Allah'ın Çeşitlendirilmiş Sevaplandırma Şekilleri

Worships and Allah's Diversified Rewards

Abdullah NAMLI

Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
Assistant Professor, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University,
Faculty of Theology, Department of Kalam
Nevşehir / TURKEY
abdnamli@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7099-3018

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Ağustos / August 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Eylül / September 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Namli, Abdullah. "İbadetler Ve Allah'ın Çeşitlendirilmiş Sevaplandırma Şekilleri". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2 (Aralık 2018): 564-598.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Allah'a ve O'nun dininin gerekliliklerine imandan sonra O'nun zâtına karşı görevlerimizden ilki kulluk sorumluluklarımızı öğrenmek ve gereği gibi ibadet etmektir. İbadet, Allah'ın yap dediklerini yapmak, yapma dediklerini de yapmamaktır. İbadetler, Allah ve peygamberi tarafından teşrî buyrulur. Böylelikle ibadetlerde birlik ve beraberlik sağlanmış olur. Bazı ibadetlerin sebep ve illetleri bilinmekle birlikte ibadetlerin esas amacı Allah'a kulluk etmektir. İbadetlerin hepsi standart bir sevaplandırma ölçütüne bağlı değildir. Allah, kullarına lütuf ve ikramından olarak çeşitli sevaplandırma ölçütleri koymuştur. Bunların en yaygın olanı bire ondur. Zekât ve sadaka gibi ibadetlere ise bire yedi yüz ve daha fazla sevap verilebilir. Kadir gecesinin ihyâ edilmesi ise bin aylık ibadete denktir. Bunlara ilaveten dünya ve ahirette sınırı belirlenmemiş, hesapsız rızıklandırma çeşidi bulunmaktadır. Allah tarafından belirlenmiş namaz, oruç, zekat ve hac ibadetlerinin karşılıkları da yine O'nun tarafından belirlenmiş, kendilerine özgü sevaplandırma ölçütlerine tabidir. İbadetleri ve sevaplarını belirleyen O'dur. Allah'ın kullarına sunduğu en büyük ihsanlardan birisi de tevbedir. Bu da insanlara verilen, dünyada kendilerini affettirebilme şansıdır. Bir de ibadetleri etkisiz hale getirecek, karşılığın dünyada alınmasını sağlayacak yanlış bir davranış vardır ki, bu da riyakârlıktır.

Anahtar kelimeler: Kelâm, İbadet, Din, İslam, Sevap, Akıl.

Abstract

After the belief in Allah and in the necessities of His religion, the first of our duties towards Him is to learn our responsibilities as an 'abd [servant] and worshipping according to His will. Worship is to do what Allah commands and not to do what He prohibits. Worship is legislated by Allah and His Prophet. Thus, the unity and solidarity in worship is achieved. Some reasons and causes for worships are known however the main purpose of worshipping is to serve Allah. Not all the worships are bound with a standard reward scale. Allah has put some standard reward scales as a result of His grace and blessings on His servants. The most common of these is ten-to-one. Worships like az-Zakah [obligatory charity] and as-Sadaqa [voluntary charity] are given seven hundreds -to-one or more reward. İhya' Laylat al-Qadr (keep-

ing vigil in that night) is equal to worshipping in a thousand months. In addition, there are unlimited and uncounted blessings in this World and in the hereafter. Also the reward of the worships (like prayer, fasting, giving charity and pilgrimage) is determined by Allah and is subjected to special reward scales. He is who determines the worships and their rewards. One of the greatest blessings of Allah to His slaves is Tawbah [repentance from sins] which means a chance for human beings to make themselves forgiven. Also there is ar-Riya' [showing off, insincerity] which annuls the worship and limits its reward to this World only.

Keywords: Islamic Theology, Worship, Religion, Islam, Rewards, Intelligence, Reason.

Giriş

Allah'a imandan sonra O'nun zâtına karşı görevlerimizden ilki kulluk sorumluluklarımızı öğrenmek ve gereği gibi ibadet etmektir. İbadetin kapsamı çok geniş olmakla beraber, farz, vâcib ve sünnet türünden olan ibadetler, Allah ve Resûlü tarafından teşrî buyrulur. Böylelikle ibadetlerde birlik ve beraberlik sağlanmış olur. Bu tür ibadetler için Kur'an ve sünnete uygunluk şartı aranır. Uygun olmayanlar bid'at kapsamına girer ve reddedilmeleri gerekir.

İnsanın, rabbine ibadet etmesi için belirli illetlerin aranması da şart değildir. İbadette ihlas ve samimiyet her şeyden önemlidir. İbadetlerde aklî olmayan, belirli illetlere bağlı bulunmayan sadece teabbüdü amaç taşıyan yönler bulunmaktadır. İbadetlerin bazılarında sembolik yönler ağır basmaktadır. Diğer taraftan zekât ibadeti gibi ibadetlerden bazıları uygulanışlarında matematiksel kurallara dayanabilmektedirler. Allah, kullarının lehine, kötülük ve günahların aksine pozitif bir ayırımla ibadetleri matematik kurallarına bağlı kalmadan sevaplandırmaktadır. O, kullarına karşı şefkat ve merhamet nişanesi olarak sevaplandırmayı çeşitlendirmektedir. Biz bu çalışmamızda ibadetleri bu bakış açısıyla değerlendireceğiz. Biz, ibadetlerin neler olduğu ve nasıl yapıldığı üzerinde durmayacağız. İbadetlerin yapılışı fıkıh ilminin konuları arasında yer alır. Bu bakımdan ibadetleri Allah-insan ilişkisi bağlamında ele almak istiyoruz. Şimdi ibadet ve kulluğun tanımlarına geçelim.

1. İbadet ve Teabbüd

İbadet *abd* kökünden gelmektedir. Sözlükte “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma” anlamlarına gelen ibâdet, dinî bir terim olarak; tâat, insanın Allah’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O’nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanıldığı gibi daha genel olarak aynı mahiyetteki düşünüş, duyuş ve sözleri de ifade eder. Ancak kelimenin dinî içerikli belli ve düzenli davranış biçimleri için kullanımı daha yaygındır.¹

Râgıb el-İsfahânî (ö. V./IX. yüzyılın ilk çeyreği), ibadeti “tezellülün, alçak gönüllülüğün en ileri derecesi”, kulluğu/ubûdiyyeti ise “tezellülün, alçak gönüllülüğün dışı vurulması” şeklinde tanımlamaktadır.² Dolayısıyla o, ibadeti, ubûdiyyetten daha önemli görmektedir. Ayrıca o, ibadeti; zorunlu ve iradeye bağlı olarak iki kısma ayırmaktadır. Ona göre, kâinâtta canlı-cansız bütün varlıkların Allah’ın değiştirilemez tabiat kanunlarına boyun eğmiş bir halde görevlerini yerine getirip, sürdürmeleri zorunlu ibadettir. Bazı âyetlerde bu ibadet, “varlıkların Allah’a secde etmesi” şeklinde ifade edilmiştir (bk. er-Ra’d 13/15; en-Nahl, 16/49; el-Hac 22/18; er-Rahmân 55/6). İradeye bağlı ibadet ise akıl ve irade sahibi varlığın kendi hür iradesiyle yapması istenilen ibadettir. Bu çeşit ibadet sorumluluk gerektirir, yapıldığında sevap, yapılmadığında günâh kazandırır.³ Seyyid Şerif el-Cürcânî’ye (ö. 816/1413) göre ibadet; mükellefin Rabbine tazim için, nefsinin hevasına aykırı olarak yaptığı fiillerdir. Kulluk/ubûdiyyet ise; sözünde durmak, sınırları korumak, haddi aşmamak, var olana rızâ göstermek ve kaybettiklerine sabretmektir.⁴

Ubûdiyyeti, “kulun Allah’ın yaptıklarından, kendisine verdiklerinden ve ya vermediklerinden memnun olması”, ibadeti ise “O’nun razı olacağı işleri yapmasıdır”⁵ şeklinde tarif etmek de uygundur.

¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd., (Kahire: Dâru’l-Meârif, ts.), “abd” md., 4: 2778; Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 19: 233-235.

² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ahmed Halefullah (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), “abd” md., 479.

³ İsfahânî, *el-Müfredât*, “scd” md., 328; “abd” md., 479.

⁴ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995), 146.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “abd” md., 4: 2778 vd.

İnsana akıl, düşünme, konuşma vb. kabiliyetleri veren, onu en güzel şekilde yaratan Allah, diğer tarafta ise yaratanını tanıyan, bilen ve O'na karşı görevlerinin bilincinde olan ve O'nunla bağlantı kurmak isteyen insan... İşte tam bu noktada ibadetin gerekliliği üzerinde durmak gerekmektedir.

2. İbadetin Gerekliliği

Niçin ibadet ediyoruz? Ubûdiyetin/kulluğun gayesi nedir? Genel olarak insanlar, cennete girmek ve cehennemden kurtulmak için ibadet ederler. Evet bu basit düşünce doğrudur. Çünkü Allah, mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır (bk. et-Tevbe 9/21, 89, 100, 111; er-Ra'd 13/22-23 vb.). Ama ibadetin en yüksek seviyedeki gayesi, cennet karşılığında kullukta bulunmak değildir. Sahabe, tâbiûn nesli ve Kur'an ve sahih sünneti hayatlarında ilke olarak benimseyip, nefsini terbiye etmiş ârif ve kâmil tüm Müslümanlar, cennet ümidi ve cehennem korkusu olmasaydı veya her ikisi de hiç yaratılmasaydı, Allah'ın ibadete layık olması sebebiyle yine de O'na ibadet edilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Zira insan ve cinlerin yaratılış gayeleri Allah'a kulluk etmektir (bk. ez-Zâriyât 51/56). Bu idrak ve şuura sahip olan Müslüman kimselerin cennete girmekten tamamen ümitlerini kestiklerini veya cehenneme girmekten kesin emin olduklarını bildiklerini farz etsek bile yine de onlar, Allah'a olan kulluk ve ibadet görevlerini yerine getirirlerdi. Çünkü onlara göre ibadet Allah'ın, kul üzerindeki haklarından biridir. Üstelik O da kendisine ibadet edilmesini emretmiştir (bk. Yunus 10/104; Hûd 11/50, 61 vb.). O'na ibadet kayıtsız şartsız yerine getirilmelidir. İbadetin şartı cennete girmek veya cehennemden kurtulmak değildir. Nitekim Hz. Peygamber, günah işlemediği, geçmiş ve gelecek günahları bağışlandığı halde ibadete devam etmiştir (bk. el-Fetih 48/2). Hatta kendisine diğer insanlardan daha fazla ibadetler farz kılınmıştır (bk. el-İsrâ 17/79; el-Müzzemmil 73/2-4).⁶

Bütün bunlarla beraber, yukarıda ifade edilen şuur ve irfan derecesine ulaşmayan halk tabakalarının maddî ve manevî bir karşılık beklemeden ibadet etmeleri de pek mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple Allah, bazı iba-

⁶ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî (el-Câmiu's-Sahîh)*, (İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), "İ'tikâf", 1-19 (2: 255-260); Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, (Beyrut: İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 1991), "İ'tikâf", 1-8 (2: 830-832).

detleri cennet karşılığı olarak ifade etmiştir (bk. et-Tevbe 9/111; es-Secde 32/19 vb.).

İslam âlimleri, ibadetlerin yapılış sebebi konusunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Âlimler, ibadetler sadece bir illet sebebiyle mi yoksa sadece teabbüd/kulluk amacıyla mı yapılmaktadır, sorusunun cevabını bulmak için kafa yormuşlardır. Her iki görüşü de telif eden bir görüş daha vardır ki; bu da bir kısım ibadetlerin hem bir illete dayandığı hem de teabbüd için olduğu görüşüdür.⁷

Allah ve Resûlü bir şeye iman edilmesini ve bir şeyin yapılmasını emreder veya yasaklarsa, bu emir veya yasağın acaba birtakım illetleri, sebepleri, faydaları ve hikmetleri var mıdır? Şâri, emir ve yasaklar konusunda bazı maksat ve kulların maslahatlarına göre mi hareket etmektedir? Eğer Şâri, insanın kulluk görevlerinde maslahata göre hareket ediyorsa bu durumda naslar *muallal*, dinî hitap ve hükümler de *ta'lîlî*dir, demektir. Bu görüşte olanların düşüncesine göre itikâdî, fikhî ve ahlâkî bütün dinî hükümler ve hitaplar birtakım illetlere, maslahatlara ve hikmetlere bağlanmıştır. Bu illetlerin bir kısmı apaçıktır. Bir kısmı ise tefekkür sonucunda elde edilebilecek şekilde kapalıdır. Bir kısmı da ilim ve fennin ilerlemesi sonucunda zaman içerisinde gelecek nesiller tarafından bilinecek, fakat şimdiki yaşayan nesiller tarafından tam olarak anlaşılacak derecede gizli ve kapalıdır.⁸

Dinî hitap ve hükümlerin teabbüd/kulluk amacını taşıdığı fikrini benimseyen görüşe göre naslarda esas olan ta'lîl değil, teabbüddür. Dinî hükümlerin, ibadetlerin ilk ve ana gayesi maksat ve hikmetler değildir. Bunlar ikinci derecede fer'î gayelerdir. Ancak, hikmetlerin neler olduğunu araştırıp, ortaya koymak amaçlı faaliyetlerde bulunmakta da sakınca yoktur. Ana hedef insanları ibadete, kulluğa alıştırmaktır. Kula yakışan ister rabbinin maksadını tam anlasın ister birazcık anlamış olsun, isterse hiç anlamamış olsun yaratıcısından aldığı emri uygulamak, uygularken de bunun illet ve maksadını düşün-

⁷ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hâfız, (Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1993) 3: 494-503; Süleyman Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 21-26.

⁸ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 21; Yunus Vehbi Yavuz, "Sebeb-İllet-Hikmet Açısından Kur'an Hükümlerine Bir Bakış", *Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri (08-10 Kasım 1996 Bursa)*, Ed. Abdülhamit Birışık (Bursa: Kurav Yayınları, 2005), 73.

meden, araştırmadan her şeyden önce rabbinin emri olduğuna bakmalıdır. Kul kendi aklına ve anlayışına göre hareket eder ve rabbinin emrini, ibadet amacının dışına çıkarıp, yorumlamaya çalışırsa teabbüd zayi olur, ihlas kaybolur. Böyle davrananlar da iyi bir kul olamazlar.⁹

İnsanı en mükemmel şekilde yaratan, ona akıl, düşünme, irade gücü veren, konuşarak iletişim kabiliyeti bahşeden Allah'a ibadet edilmesi, O'nun sağladığı tüm nimetlere bir şükür olacaktır. Zaten O da ibadet edilmeye layıktır. Hangi ibadet olursa olsun sonuçta insanın manevî dünyasının bir bölümünü oluşturacaktır. İbadet eden kimse kendisini yalnız hissetmeyecek, daima kendisini seven ve yardım dilediğinde yardım eden bir rabbin varlığını yakinen ruhunda duyacak ve manevî hazlara ulaşacaktır.

Dinî hitap ve hükümler teabbüdî ve ta'lîlî olmak/sebep ve illeti bilinmek bakımından üç kısma ayrılmıştır.

2.1. Sırf Teabbüd İçin Olanlar

İbadetlerin büyük bir kısmı teabbüddür, onlarda bir sebep ve illet aranması gerekmez. Mesela âdet gören bir kadın namaz kılmaz, oruç tutmaz. Temizlendikten sonra namazı kazâ etmez ama orucu gününe gün kazâ eder. Bu durumda ibadetin meşakkatli olması bir illet olsaydı, durum tam tersi olması gerekirdi; matematiksel olarak orucun değil, namazın kazâ edilmesi gerekirdi.¹⁰ Çünkü namaz, hem oruçtan önceliklidir hem de kazâ edilmesi daha kolaydır. Görüldüğü gibi akıl, namazın kazâ edilmesi gerektiğini düşünürken, din bunun aksine orucun kazâsını emretmiştir.

Diğer taraftan namaz vakitlerinin niçin beşten daha çok veya az olmadığını aklen bulmamız mümkün değildir. Aynı şekilde farz olan orucun niçin

⁹ Gazzâlî (ö. 505/1111), Şia ve bir kısım Mu'tezilîlerin, ibadetlerde kıyas ile amel etmenin (*teabbüd bi'l-kıyâs*) aklen imkansız olduğunu iddia ettiklerini ifade etmektedir. Bu görüşü savunanlardan bazıları itikâdî ve fikhî konularda kıyas ve ictihâdî reddedecek kadar işi ileri götürmüşlerdir. Bk. Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 3: 494-503; bk. Sadettin Mesud Taftazânî, *Şerhu't-telâîh ale't-tavâîh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1957), 2: 64-65; Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 22.

¹⁰ Matematiksel-Matematikselleşmek kelimesiyle; İslam'ın manevî özünün ihmal edilerek, onun katı kurallar bütünüymiş gibi lanse edilmesini kastediyoruz. Buna ilaveten aklın geri plana atılmasını asla kabul etmiyoruz. Maksadımız, dini tamamen aklileştirilmeye yönelik düşüncelere karşı durmaktır. Bk. Abdullah Namlı, "Ulûhiyet Bağlamında İslam'ın Matematiksel Olmayan Yönü", *Kader*, 15/2 (2017), 421-445.

başka bir ayda değil de Ramazan'da tutulduğu da aklen anlaşılması, kavranması mümkün değildir. Sonuçta farz olan oruç on iki aydan birinde farz kılınacaktı, Allah, Ramazan'ı seçti, denilebilir. Ancak bunların hikmet ve illetlerini bilemeyiz. Sırf ihlasla teabbüd gayesi taşıyan ibadetlerde illet ve sebep aranması insan aklına kapalıdır. İbadetler sahasında akıl, nakle uymalıdır. İbadetler tam olarak gönül meselesi olarak algılanmayıp, bunlara akli ve mantiki bir mahiyet verilmeye çalışılırsa, o zaman dinin akıl üstü olan ulviyetine/yüceliğine ve kutsiyetine halel gelir. İbadetler mekanik bir hale gelir, din matematikselleşir yani dinin manevî özü kaybolup, katı kurallar bütününe dönüşür.

Sebeplere hükümün bulunmasının göstergesi olup, hükümün gönderilmesinde etkili değildir. Bu sebeple insan aklı, sebep ile hüküm arasındaki ilgiyi, sebep gizli olduğu zaman anlayamaz.¹¹ İslam'da akla büyük önem verilmiştir. Kalam ilminde de akla değer verilir. Bununla beraber sebep ve illeti gizli olan hükümler konusunda akıl değil, vahiy öne çıkarılmıştır. Kalam tarihinde en akılcı ekol olarak tanıtılan Mu'tezile'dir. Evet bu doğrudur, onlar akla en çok önem veren ilk kalam ekolüdür. Mu'tezile akla sarılmakta ve onu ustalıkla kullanmakta ün yapmıştır. Ama buna rağmen Mu'tezile'yi mutlak manada akılcı bir şablona oturtmak da doğru olmaz. Mu'tezile'nin, akli öne çıkararak tutumundan, onların vahyi tamamen ihmal etmiş oldukları sonucu çıkarılamaz. Çünkü bazı ön kabullerle zannedildiği gibi onlar bilgi nazariyesi konusunda mutlak akılcı değildirler. Onlar hakkında kısmî, izâfi bir akılcılıktan söz edilebilir. Onlar, en başta tevhid ve adalet konuları olmak üzere, ahlâkî konuları akılla bilmekte sem'iyâtı, akla tâbî kılmuşlardır. Mu'tezile aynı metodu âhiretin ahvâli, sevâp ve ceza, namaz, oruç, zekât ve hac gibi teabbüdî ibadetleri bilme konularında devam ettirmez. Onlar, teabbüdî konularda nakle önem vererek, aklın faaliyet sahasını sınırlandırırılar. Mu'tezile, ilahiyat alanı ile ibadet alanını birbirinden ayırmıştır. Onlar, cevher, araz, hareket, sükûn, zaman, mekân gibi konuları aklın ışığında temellendirmişler, vahyi ise inanç meselelerinin ispatında ve dinî sorumluluğun temellendirilmesinde aslî kaynak olarak benimsemişlerdir.¹²

¹¹ Yavuz, "Sebeplere-İllet-Hikmet Açısından Kur'an Hükümlerine Bir Bakış", 67.

¹² Bk. Ramazan Altıntaş, "Mu'tezile'de Akıl Anlayışı", *Kelam İlmi'nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu*, (Elazığ, 13-15 Eylül 2004), ed. Adem Tutar, (Frat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Elazığ

Bazı nasların illet ve sebepleri de apaçıktır bu sebeple insanlar, onları zararlı olarak bilirler.

2.2. İleti ve Sebebi Bilinenler

Allah'ın emrettiği veya yasakladığı muâmelâtın tamamına yakını bu şekildedir. Ceza hukuku ve medenî hukukun tamamı da böyledir. Katile, hırsız, eşkiyaya, ırz düşmanına, zinakâra, alış-verişte hile yapanlara, karaborsacılara, faizcilere niçin ceza verildiğinin illeti, maksadı ve hikmetleri apaçık olduğundan bu hükümler mualleldir ve birtakım sebeplere bağlanmıştır. Bu uygulamalarda belirli maksatlar ve hikmetler gözetilmesi sebebiyle, bu maksatlar ve maslahatlar değiştiği zaman bu çeşit hükümlerin uygulama alanları ve uygulama biçimleri de değişebilir.¹³ Hükümler bağlı buldukları illetler sona erince nihayete ererler.¹⁴

İtikad ve ibadet konularında illiyet aramaya kapalı olan akıl, muâmelât/insanlar arası beşerî ilişkiler ve ukûbât/cezâlandırma konularında sonuna kadar açık bulunmaktadır. Cezâsı Kur'an tarafından belirlenmiş suçlar haricinde, içtihadı bağlı ta'zir cezaları zaman ve mekân şartlarına göre değişebilir. Hatta duruma göre bazı cezalar uygulanmayabilir. Mesela Hz. Peygamber, aklıktan dolayı hırsızlık yapan Abbad b. Şurahbil isimli sahabeyi cezalandırmamış hatta ihtiyacını karşılamıştır.¹⁵ Hz. Ömer de kıtlık senelerinde aklıktan hırsızlık yapana ceza uygulamamıştır.¹⁶

Dinin emirlerini yerine getirmekle, yasaklarını terk etmekle yükümlü olan insan, bu emir ve yasakları yerine getirip uygulamaya koymadan önce aklını kullanıp, düşünerek, hikmetlerini sebeplerini araştırarak öğrendikten sonra bizzat yerine getirirse, başkalarını taklit etmekten kurtulmuş, her fiilini bile-

2004), 321-322; Mehmet Kubat, "Teolojik Bağlamda Ehl-i Sünnet'in Mu'tezile Tanımlamaları", *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (Güz 2005): 25-52.

¹³ "Ezmân'ın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü inkâr olunamaz" Mecelle, Madde: 39, bk. Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle*, (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1985), 22.

¹⁴ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 25; Yavuz, "Sebepe-İlet-Hikmet Açısından Kur'an Hükümlerine Bir Bakış", 66, 69.

¹⁵ Bk. Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1988), "Cihâd", 85 (2: 45-46), "Hudûd", 19 (2: 547); Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, İbn Mâce, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1975), "Ticârât", 67 (2: 770-771).

¹⁶ Muhammed Ravvâs Kal'acı, *Mevsûatü fihî Ömer İbni'l-Hattâb*, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1989), 490-494.

rek, isteyerek yapan, tercihini kullanabilen, şuurlu, bilinçli hareket eden bir insan olur.¹⁷ Siyaset, iktisat, ticaret vb. konularda, matematik, fizik, kimya, astronomi vb. müsbet ilimlerde de aklın çok geniş bir düşünme ve tasarrufta bulunma alanı bulunmaktadır.

Bazı dini hitap ve hükümlerin sebep ve illeti bilinmekle birlikte, bu ibadetler aynı zamanda teabbüdîdirler.

2.3. Hem Teabbüdî Olan Hem de Sebebi Bilinenler

İlk iki gruba da giren hem teabbüdî olan hem de muallel/sebebi, illeti bilinen konular vardır. Bu konuların bazen hangi başlık altına konulacağına tereddüt edilebilmektedir.¹⁸

Teabbüdî hükümler, kendileri dışında belirli bir illete bağlı olmak üzere vaz' ve teşrî edilmemiştir, denemez. Bu çeşit hükümlerde hikmetler yoktur, genel manada bunlarda maslahatlar yoktur da denilemez. Bunlarda illetin bulunmaması, vaz' ve teşrî edilişlerinde bazı dış sebeplere bağlı kalınmaması, ilk ve ana maksadın belli illetleri ve maksatları olmaması demektir.¹⁹ Mesela Allah'a iman etmek ve namaz kılmak teabbüdî hükümlerdendir. Bu durum kendilerinin dışında belli bazı illetler ve maslahatlar gözetilerek vaz' ve farz kılınmış değildir. Bunlar doğrudan doğruya arzu edilen ve kuldan istenilen görevler olduğundan, birtakım dış illet ve maslahatların vesilesi olarak görülmeleri, bu inanç ve ibadetleri gaye olmaktan çıkarıp vasıta olma seviyesine düşürür. Allah'a iman ve O'na ibadet gayedir, başka şeylerin aracı olamaz. Bu bakımlardan teabbüdî hükümlerin illet ve maslahatlara bağlı olmaması gerekir. Diğer taraftan bu hükümlerin bazı genel, ikinci dereceden, fer'î hikmet ve faydaları da vardır. Bu hikmet ve faydalar da göz ardı edilemez.²⁰

Allah'ın var ve bir tek olduğuna imanda sayısız hikmet ve faydalar vardır. O'nun varlığını ve bir tekliğini araştırmak, O'na bilerek, bilinçli olarak

¹⁷ Cihad Tunç, "İslam Dininin Emir ve Yasaklarındaki Hikmetler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1990): 199-210.

¹⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 3: 495; Taftazânî, *Şerhu't-telvîh*, 2: 64.

¹⁹ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 26; Yavuz, "Sebepe-İlet-Hikmet Açısından Kur'an Hükümlerine Bir Bakış", 66.

²⁰ Namazın ruh sağlığına olumlu etkileri için bk. Haluk Nurbaki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 152-157; Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 80-85; Hüseyin Peker, *Psikolojik Açıdan Namaz ve Namaz Psikolojisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43-90.

iman etmek ve imanı taklitten tahkike yükseltmekte sayısız hikmet ve faydalar bulunmaktadır. Ateizmin saçmalık ve zararları ancak Allah'a imanla anlaşılabilir.

Her türlü kusur ve noksanlıktan münezze, kemâl sıfatlarla muttasıf, varlığı zorunlu olan bir Allah'a iman, elbette inanan insanın kalbine huzur ve mutluluk verir. Kulluk şuuru ile hareket etmesini sağlar. Allah'a iman, akıllı ve vicdan sahibi insanın dünyada yerine getirmesi gereken en önemli davranıştır, bundan ötesi de yoktur. Allah'ı bulamayan bir akıl, O'na iman etmeyen bir kalp neye yarar!²¹ Allah'ı bulamayan bir akıl, engin ummanlarda, dümdüz sahralarda kaybolur gider.

Allah'a ibadet ve kulluk, insanın O'ndan başkasına ibadet ve kulluk etmesine engel olur. "Biz yalnız Sana ibadet/kulluk ederiz ve yalnız Senden yardım isteriz" (el-Fâtiha 1/5) ayeti, Senden başka hiçbir kimseye tapmayız, kul ve köle olmayız, manasına gelmektedir.²² Allah'a tam anlamıyla kul olanlar, O'ndan başkasına karşı hür olur, denilmektedir.

Namazın hikmetlerinden birkaçını şöylece ifade edebiliriz: İnsan, namaz kılarken Allah'a manen azamî derecede yaklaşmış olur. Özellikle secde halindeyken, alnını yere koyduğunda kendisini Allah'a çok yakın hisseder.²³ Çünkü Allah, insana şah damarından daha yakındır (bk. Kâf 50/16). Yaratanı karşısında ne kadar eğilir ve maddeten küçülür, kibri kırarsa, ruhen ve manen de o kadar yükselir ve yücelir. Bu sebeple namaz, mü'minin, özel olarak da âriflerin mi'râcıdır, denilmiştir.²⁴ Aynı zamanda âdabına uygun, huşû ile kılınan bir namaz insanı kötülüklerden alıkoyar (bk. el-Ankebût 29/45).

²¹ Bk. Tunç, "İslam Dininin Emir ve Yasaklarındaki Hikmetler", 201-202. "İman o cevheridir ki, İlâhî ne büyüktür. İmansız olan paslı yürek sinede yüküdür." Mehmet Akif Ersoy, *Safahât*, haz. Orhan Okay-Mustafa İsen, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992), 15.

²² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 1: 189, 191; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 1: 95; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safoetiü't-tefâsîr*, (İstanbul: Dâru'l-Ensâr li'n-Neşr, 1987), 1: 25.

²³ Bk. Müslim, "Salât", 215 (1: 350); Ebû Dâvûd, "Salât", 152 (1: 294); Ahmed b. Şuayb el-Horasânî, en-Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasen Abdülmün'im Şelebî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 1: 364; Tunç, "İslam Dininin Emir ve Yasaklarındaki Hikmetler", 203.

²⁴ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 1: 269, 278; ayrıca bk. Şihâbüddîn Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, thk. Mâhir Habbûş (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2010), 12: 172; 18/161; 19:130. Râzî, bu kelâm-ı kibarî hadis gibi nakletmişse de hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Onun hatalı nakli sonucunda hadis olduğu yönünde yaygın bir kanaat oluşmuş olmalıdır.

Oruç tutmanın herkes tarafından bilinen bazı ferdî, toplumsal, bedenî ve sıhî faydaları bulunduğu muhakkaktır.²⁵ Ama orucun farz kılınışının illeti bu faydalar değildir. Oruç ibadetinden esas ve ilk maksat teabbüddür. Orucun faydaları ise ikinci dereceden önem arz eder. Orucun ikinci dereceden olmak üzere pek çok faydaları var diye ana gaye olan teabbüdden vazgeçilemez.

Zekât ibadeti ile ilgili olarak, *müellefe-i kulûb* (bk. et-Tevbe 9/60) hakkında esas gayenin gerçekleşip, tamamlandığına kanaat getiren Hz. Ömer, Kur'an ve Hz. Peygamberin uygulamasında yer almasına rağmen, bu sınıfa maddî yardımları kesmiştir.²⁶ Hz. Ömer'in bu uygulaması, kendi dönemindeki şartlara bağlı olarak, zekât verilmesi gereken sekiz seçenekten birini askıya almaktır. Zira bu sekiz seçeneğin tamamının aynı anda uygulanması gerekir, diye bir mecburiyet zaten yoktur. Diğer taraftan İslam'ın kolaylık dini olması sebebiyle Müslümanların önüne çeşitli seçenekler konulmuştur. Dolayısıyla müellefe-i kulûbu tarihsel bir uygulama olarak kabul etmek uygun değildir. Hz. Ömer'in, âyetin hükmünü kaldırmaya hak ve salahiyeti olmadığı gibi onun böyle bir iddiası da yoktur. Zekâtın verilmesi gereken yerleri ifade eden âyetin hükmü geçerlidir. Müslümanlar, gerekli olduğu takdirde, her dönemde, müellefe-i kulûb seçeneğini devreye sokabilirler.

Allah Teâlâ lütfunun genişliğinden olmak üzere ibadetleri aynı kategoride sevaplandırmayıp, ibadetin özelliğine göre farklı sevaplandırma çeşitleri ile değerlendirmiştir. İbadetlerin çeşitlerine göre alınacak sevaplar da çeşitlilik arz etmektedir.

3. İbadetlerin Sevaplandırılma Çeşitleri

İbadetler, Allah Teâlâ ve O'nun gözetiminde peygamberler tarafından teşrîf buyurulur. İnsanlar tarafından ihdas edilen ibadet görünümlü uygulamalar ise bid'at hükmündedir ve reddedilir. İbadetlerin ve her türlü iyiliğin

²⁵ Bk. Nurbaki, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, 98-102; Alpaslan Özyazıcı, *Din ve Bilimin Işığında Oruç ve Sağlık*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 57-163; Tunç, "İslam Dininin Emir ve Yasaklarındaki Hikmetler", 203-204.

²⁶ Bk. İbn Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdülmuhsin et-Türki, (Kahire: Dâru Hecr li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2001), 11:522-523; bu konuda daha fazla bilgi için bk. Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, (İstanbul: Kubbealtı Yayınevi, 2018), 291-292; Cengiz Kallek, "Müellefe-i Kulûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 31: 475-476.

mükâfatlandırılması, karşılığının sevap olarak verilmesi Allah Teâlâ'nın takdirindedir.

Allah Teâlâ zâlim değildir, kendisine zulüm asla isnad edilemez. Mâsiyetlerde bir kötülüğe bir günah yazılması, O'nun adaletine ve matematiksel kurallara uygundur. O, şöyle buyuruyor: “(Her) kim bir kötülükle (Allah'a) gelirse; işte o, ancak onun mislinden başkasıyla asla cezâlandırılmaz. Ve onlar asla zulme, haksızlığa da uğratılmazlar” (el-En'âm 6/160).

Ancak ibadet ve iyiliklerin sevaplandırılması matematiksel ölçülerle olmamaktadır. Allah Teâlâ, lütuf ve rahmetinin bir nişanesi olarak matematiksel ölçüleri bir kenara bırakarak değişik sevaplandırma ölçütleri koymuştur. Bu sevaplandırma ölçülerinden ilki genel bir çerçeve çizmektedir.

3.1. İyiliklere Daha Hayırlısı İle Karşılık Verilmesi

Allah Teâlâ, bir iyilikle gelene fazladan sevap vererek kıyâmet gününde kulunu daha hayırlısı ile mükafatlandırmaktadır. Günah ve kötülükler ise sadece benzeri ile cezalandırılmaktadır. Bu da Allah'ın kullarına karşı lütufkarlığının bir nişanesidir.

“(Her) kim bir iyilikle (Allah'a) gelirse; işte ona, ondan daha hayırlısı vardır. Ve her kim de bir kötülükle gelirse; işte o kötülükleri yapıp, işleyenler yapmış oldukları şeylerden (günâhın mislinden) başkasıyla asla cezâlandırılmazlar” (el-Kasas 28/84; ayrıca bk. el-Mü'min 40/40).

Kötülüğün karşılığı iyilik olamaz, benzeri bir kötülük olur. Kötü fiiller işleyen iyi mükafat beklemeye hakkı yoktur. Adalet, kötülüğün misli bir kötülükle cezalandırılmasıdır. Bununla beraber insan, Allah tarafından kısmen veya tamamen affolunabilir. Fakat affedilmek, yapılan kötülüğün karşılığı değil, Allah'ın farklı bir fazlı, keremidir, ayrı bir karşılık verme türüdür.²⁷

Allah'ın adaleti, iyiliğin karşılığının yine bir iyilik olmasını gerektirse de O'nun ihsanı on mislinden yedi yüz misline ve daha fazlasına da katlanıp gidebilir. Hatta hesapsız emsaline kadar çıkabilir.²⁸ İyiliklere en az bire on sevap verilmesi en asgari olan sevaplandırma çeşididir.

²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 4164.

²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 4165.

3.2. İbadet ve İyiliklere En Az Bire On Sevap Verilmesi

Allah Teâlâ'nın değişik sevaplandırma ölçütlerinden en önemlisi ve belki de en yaygın olanı, bire on sevap verilmesidir. Kur'an'da bu durum açıkça beyan edilmiştir: "Her kim bir iyilikle (Allah'a) gelirse; işte ona, onun on katı vardır. Ve her kim de bir kötülükle gelirse; işte o, ancak onun mislinden başkasıyla asla cezâlandırılmaz. Ve onlar asla zulme, haksızlığa da uğratılmazlar" (el-En'âm 6/160).

Allah'ın sevaplandırması matematiksel olsaydı, cezalarda olduğu gibi bire bir sevap verilmesi gerekirdi. Allah, kullarına karşı merhametli olduğu için en asgari düzeyde bu sevaplandırma çeşidini bire on olarak takdir etmiştir.

Asgari sevaplandırma limiti bire on olmakla beraber, üst sınırın insanlara bildirilmediği, Allah'ın takdirinde olan sevaplandırma şekilleri de vardır.

3.3. Bire Yedi Yüz Katı Sevap Verilmesi

Allah Teâlâ bir diğer matematiksel olmayan sevaplandırma çeşidinde ise bire yedi yüz katına kadar sevap vereceğini ifade etmiştir: "Mallarını Allah yolunda infâk edenlerin (zekât, fitre, sadaka vb. verenlerin, harcayanların) hâli; bir (buğday tohumu) tanesi gibidir ki, yedi başak bitirmiş, her başağında da yüz (tane buğday tohumu) tanesi bulunmaktadır. (Bir infâkın, iyiliğin mükâfâtı, sevâbı yedi yüz katına kadardır). Ve Allah dilediği kimselere kat, kat fazlasını verir. Ve Allah, Vâsi' (Rahmet ve lütfu geniş, bol olan, her şeyi kuşatan)dır, Alîm (her şeyi hakkıyla bilen)dir" (el-Bakara 2/261).

İbadetlerin sevaplandırılmasında matematiksel kurallara uygun olmayan bir diğer konu da Kadir gecesinin ihyâ edilmesidir.

3.4. Kadir Gecesinin Bin Aydan Daha Hayırlı Oluşu

Allah Teâlâ, Kadir gecesini şöylece veciz bir şekilde tavsif etmektedir: "Şüphesiz ki Biz, onu (Kur'an'ı), Kadir gecesinde indirdik. Ve (ey Muhammed), sen bilir misin, Kadir gecesi nedir? Kadir gecesi (içerisinde Kadir gecesi bulunmayan) bin aydan daha hayırlıdır. Onda, melekler ve Rûh (Cebrâîl), Rablerinin izniyle her bir iş için (dünyaya) inerler de inerler. Nihayet, sonunda tan yerinin ağarmasına kadar bir selâmettir" (el-Kadir 97/1-5).

Bin ay yaklaşık olarak otuz bin dört yüz on altı gün yani seksen üç yıl etmektedir. Bununla beraber Kadir gecesinin ramazan ayının hangi gecesinde olduğu Allah tarafından net olarak bildirilmemiştir. Hz. Peygamber de kendisine bildirilmiş olsa bile- hikmete binaen Kadir gecesinin tarihini tahmini olarak, değişik şekillerde ifade etmiştir. Buradaki hikmet tek bir geceyle yetinilmeyip, daha fazla geceyi ihyâ etmeye teşvik amacını taşımaktadır. Bu hikmete binaen Hz. Peygamber'den bu konuda nakledilen haberleri de birbirinin muarızı olarak görmemek gerekir. Bazı rivayetlerde Kadir gecesinin ramazanın son on gününde ve tek olan gecelerde aranması gerektiği ifade edilmiştir.²⁹ Kadir gecesinin ramazanın son yedi gününde aranmasını tavsiye eden haberler de vardır.³⁰ Müslümanlar tarafından en çok kabul ve rağbet gören rivayet grubu ise Kadir gecesinin ramazan ayının yirmi yedinci gecesinde olduğuna dair haberlerdir.³¹

Allah Teâlâ'nın bildiği, ama kullarının hesaplamakta zorlandığı, üst sınırın bildirilmediği farklı bir mükafatlandırma çeşidi de bulunmaktadır.

3.5. Hesapsız Rızıklandırma

Kur'an'da "*hesapsız rızıklandırma*" olarak ifade edilen, matematiksel kuralara uygun olmayan bir diğer sevaplandırma çeşidinde yine üst sınır belirtilmemiştir. Allah, dilediği kimselere hesapsız rızık, hesapsız mükafat vereceğini ifade etmektedir: "Allah dilediği kimseyi hesapsız rızıklandırır" (el-Bakara 2/212; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/27, 37 vb.). "Şüphesiz ki sabredenlere, onların mükafatları, hesapsız olarak ödenir" (ez-Zümer 39/10).

Buradaki *hesapsız* kelimesini Allah ve insan açısından, dünya ve âhîret bakımından ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutmamız gerekmektedir. Allah'a göre her şey hesaplıdır, miktarı bellidir. İster fânî olsun ister Allah tarafından sonradan ebedî kılınsın her şey Allah tarafından bilinmektedir.

İnsanın, her şeyi en ince ayrıntılarına kadar tek tek hesap etmesi ve aklında tutması mümkün değildir. İnsanın bilgisi sınırlıdır, beşerî bir zaaf ve yerine göre de bir lütuf olan unutkanlık sebebiyle hafızası zayıftır (bk. el-Bakara

²⁹ Bk. Buhârî, "Fadlu Leyleti'l-Kadr", 3 (2: 253); Müslim, "Sıyâm", 219 (2: 828).

³⁰ Bk. Müslim, "Sıyâm", 205 (2: 822-823).

³¹ Bk. Müslim, "Sıyâm", 210-211, 219-221 (2: 823-824, 828).

2/44, 282, 286; el-En'âm 6/41 vb.). İnsan açısından *hesapsız* kelimesi çokluk sebebiyle hesaplanamayan, hesaplama güçlüğü çekilen şeyler için de kullanılmaktadır. Allah'ın, dünya ve âhirette insana lütuf ve ihsan ettiği şeylerin çokluğu sebebiyle hesap edilemeyen manasını ifade etmek üzere Kur'an'da "*hesapsız rızık*" ve "*hesapsız ecir*" şeklinde geçmektedir.³²

Diğer taraftan dünyanın ve insanın fânî oluşuna bağlı olarak insanın rızıkının da dünyada sınırlı olması gayet normaldir. Çünkü dünya rızık ihtiyacı ve azık olma durumuna göre takdir edilmiştir. İnsan, dünyada Allah'ın rızık olarak takdir ettiğinden başkasına asla ulaşamaz.³³ Dünya fânî, sonlu, âhiret ise ebedî/sonsuzdur. Bu durumda dünyada hesapsız rızıklandırma çeşidini mecazen ele almamız gerekecektir. Mesela bir kişinin sınırsız infak ettiğini söyleyebilmek, kişinin atâ ve ihsanı çok olmakla vasıflandığı zaman mümkün olmaktadır.³⁴ Bunun benzeri Türkçemizde insanın malı çok olduğunda söylenen 'sayısız/sayılamayacak kadar malı var' anlamında "*malının haddi hesabı yok*" sözüdür. Bu şekilde dünyada verilen hesapsız rızık da çokluktan kinaye olarak anlamamız mümkün olmaktadır.

Hesapsız kelimesi âhiret hayatı ile ilgili olarak ele alındığında ise bu kelimeyi ebedîlik/sonsuzluk kavramları ile beraber anlamak gerekmektedir. Âhiretin; cennet ve cehennem ebediliği, dolayısıyla insanın âhiret hayatında ebediliği bağlamında düşünmek hesapsız kelimesinin hakiki manasında ele alınmasını gerektirmektedir. Çünkü cennet ve cehennem ebedî olunca nimet ve azap da ebedî yani hesapsız olacaktır. Hesap altında olan her şey sonludur. Sonu olmayan ise hesap dışıdır. İlgili ayetleri yorumlayan kelimci müfessirler bunu açıkça ifade etmişlerdir.³⁵

Hesapsız rızıklandırma ile ilgili olan bir diğer konu da Allah'ın lütuf ve ihsanı ile ilgilidir. Amellerin ölçüsüne göre olmayan, fakat insanların arzu ve isteklerine göre Allah'ın amellerin karşılığında daha fazlasını insana lütfetmesidir. Allah, insanların amellerinin ölçüsüne göre sevap vermek zorunda değildir, daha fazlasını da verebilir. Herhangi bir konuda O'nu hesaba çeke-

³² Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu-Murat Sülün vd., (İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005-2007), 2: 285, 12: 258, 312.

³³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2: 9.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8: 10.

³⁵ Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2: 9, 12: 312; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26: 254.

cek biri yoktur.³⁶ Allah, lütufkârlığından dolayı, kuluna sevapları “*ed’âfen müdâafe*” kat kat artırılmış, ilave edilmiş olarak verebilir (bk. el-Bakara 2/245).³⁷ Bunda herhangi bir problem de yoktur. Ayrıca cennette, “*hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir beşerin aklına gelmeyen*” şeyler bulunmaktadır.³⁸

Mâtürîdî (ö. 333/944)’ye göre bir kısım insanların âhirette hesaba çekilmeden cennete konulması da caizdir.³⁹ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1029), hesapsız rızıklandırma ile ilgili bir de te’vîl yolunun bulunduğunu ifade etmektedir; Dini uğruna Dünyada her türlü mihnet ve acıya tahammül edip sabreden ehl-i belânın, âhirette alacağı sevap ölçü ve tartıya sığmaz, sevap ve günahları tartan Mizan, bu sevabı tartabilecek özellikte değildir. Onun için sabır ehlinin amelleri tartılmadan, ecirleri hesapsız verilir.⁴⁰

Genel kurallar konulmuş sevaplandırma çeşitleri bulunduğu gibi, belirli ibadetlere göre de değişebilen sevaplandırma şekilleri vardır.

4. İbadetler Ve Sevapları

Belli başlı ibadetlerimiz İslam’ın beş şartından dördüdür. Herkesin bildiği gibi farz olan ibadetler; namaz, oruç, zekât ve hacdır. En önemli ve sürekli olan ibadet ise namazdır.

4.1. Namazın Elli Vakit Karşılığı Beş Vakit Oluşu

Evrende bulunan canlı-cansız her varlık ister-istememez zaman ve mekâna tâbîdir. Oruç, zekât ve hac ibadetleri belirli oranlarda zamana bağlı ise de namaz vakitlere göre farz kılınmıştır (bk. Nisâ 4/103). Bu bakımdan zamana en

³⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 2: 9, 2: 285, 10: 176; Râzî, *Mefâtilhu'l-gayb*, 8: 10, 26: 254.

³⁷ Râzî, Zümer 39/10. ayette ifade edilen, sabrın karşılığında verilecek olan hesapsız ecir konusunda Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/915) ve Kadı Abdülcebbar (ö. 415/1025) arasında meydana gelen fikir ayrılığını da nakletmektedir: Cübbâî’ye göre; sabredenlere hak ettikleri verilir. Daha fazlası da Allah’ın fazlı olarak verilir ki, hesapsız olan da işte budur. Hak edilenden başkası verilmezse bu hesaba göre verilir. Kadı Abdülcebbar bunun doğru olmadığını, çünkü Allah’ın ecri hesapsız olarak vasıflandırdığını, şayet sadece hak edilen ecir verilmiş olursa bunun bir fazl/ihsan olamayacağını söylemektedir. Râzî, *Mefâtilhu'l-gayb*, 26: 253-254.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaud-Âdil Mürşid, (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1995), 16: 39; Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *Mu’cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1984), 6: 122.

³⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 10: 176.

⁴⁰ Râzî, *Mefâtilhu'l-gayb*, 26: 254.

çok bağı olan ibadet namazdır. Şâri tarafından belirlenen vakitler girdikçe, o vaktin namazı da farz olmuş olur. Farz olan beş vakit namaz yirmi dört saatlik zaman içerisine serpiştirilmiştir. Tabii ki, namaz kılmanın pek uygun görülmediği kerâhet vakitleri ve ihtilafli vakitler de bulunmaktadır. Namaz açısından mümkün olduğunca kerâhet vakitlerinden kaçınmak en uygun olanıdır.

Namaz ibadeti peygamberimize nübüvvet görevi verildiğinden beri mevcut olmakla beraber, isrâ ve mi'râc hadisesinde farz kılınmıştır. İsrâ mucizesi Kur'an'da bildirilmekle birlikte (bk. İsrâ 17/1), mi'râc mucizesi daha çok hadislere dayanmaktadır.⁴¹ Bu kaynaklarda anlatıldığı şekliyle mi'râc hadisesinden namazın farz kılınışını şu şekilde özetleyebiliriz:

Hız. Peygamber, Burak isimli bir varlığa binerek Cebrâil'le beraber Mekke'den, Kudüs'e gitti. Mescid-i Aksâ'da iki rek'at namaz kıldı. Cebrâil, onu alıp dünya semasına yükseltti. Sonunda Beytülma'mûr'un bulunduğu yedinci kat semada Sidretü'l-Müntehâ isimli yere vardıklarında Cebrâil'i orada bırakarak Allah'ın huzuruna çıktı. Burada Allah Teâlâ, günde elli vakit namazı farz kıldı. Dönüşte Hız. Mûsâ, günde elli vakit namazın ümmetine ağır geleceğini söyleyip Allah'tan onu hafifletmesini istemesini tavsiye etti. Peygamberimiz de Hız. Mûsâ'nın tavsiyelerine uydu. Namaz beş vakte indirilinceye kadar Hız. Peygamber'in huzûr-i ilâhîye müracaatı ve Mûsâ ile karşılıklı konuşmaları devam etti. Hız. Mûsâ, Hız. Peygamberden, günde beş vakti de daha aşağı indirmek için tekrar müracaat etmesi teklifinde bulunmuşsa da o, Rabbinden artık utandığını, elli vakit karşılığı günde beş vakit namaza razı olduğunu ifade etti.⁴²

Namazın elli vakit karşılığı oluşunu da iyiliklere bire on sevap verilmesi kapsamında değerlendirmek gerekir. Namazdan sonra gelen ibadetimiz oruçtur. Oruca özel sevaplandırma şekli de bulunmaktadır.

4.2. Orucun Sevabının Allah Teâlâ Tarafından Takdiri

Oruçlulara özel olarak verilen bir mükafat vardır. O da cennetin "*Reyyân*" kapısından girmektir.⁴³ Bu kapı sadece oruçlulara özeldir. Ama bir Müslüma-

⁴¹ Bk. Buhârî, "Menâkibü'l-Ensâr", 41 (4: 247); Müslim, "İman", 259 (1: 145).

⁴² Bk. Buhârî, "Menâkibü'l-Ensâr", 41 (4: 247); Müslim, "İman", 259 (1: 145).

⁴³ Buhârî, "Savm", 4 (2: 226), "Bed'ü'l-Halk", 9 (4: 88), "Menâkıb-Ashâbü'n-Nebî", 5 (4: 193); Müslim, "Zekât", 85 (2: 711-712), "Siyâm", 166 (2: 808).

nın, cennetin birden fazla kapısından girmesi için davet alması da mümkündür. Bu durumda kişi istediği kapıdan girer.

Altı gün tutulan Şevval orucunun, bir yıl oruç tutulmuş sayılması yukarıda anlatılan ibadetlere bire on sevap verilmesi ile ilgili örneklerden en dikkat çekici olanlarındanıdır. Hz. Peygamber, Şevval orucunu kendisi tutmuş, ümmetine de tavsiye etmiştir.⁴⁴

İslam'ın mâlî ibadetlerinden en önemlisi zekâttır. Zekât, en çok matematiksel öğeler içeren ibadet olmakla beraber bazı yönlerden matematiksel olmayan toplumsal bir ibadettir.

4.3. Sünnetullah ve Zekât

Allah Teâlâ kâinatı yaratınca bazı yasalar koymuştur. Bu yasalar genellikle üç grupta incelenir. Fiziksel yasalar, canlı-cansız varlıkların hareketleri ve birbirlerine karşı olan durumları için geçerli kurallardır. Biyolojik yasalar ise, canlı hayatının var olabilmesi ve canlılığını sürdürebilmesi için gerekli olan şartları içine alan kurallardır. Toplumsal yasalar ise insan topluluklarının bir arada huzur içerisinde yaşayabilmeleri için gerekli olan kuralları içerir. Toplumsal yasalar; din kuralları, ahlak kuralları ve kanun kurallarından meydana gelir. Kur'an'da toplumsal yasalar "Sünnetullah" kavramıyla ifade edilir (bk. el-Ahzâb 33/38, 62; el-Mü'min 40/85; el-Fetih 48/23). Geçmiş milletlere uygulanan toplumsal yasalar "sünnet" ve "sünnetü'l-evvelîn" şeklinde de ifade edilmektedir (bk. el-Enfâl 8/38; el-Hicr 15/13; el-İsrâ 17/77; el-Kehf 18/55). Bu yasalar birbirinden tamamen bağımsız olmadıkları için insanlar bunların hepsine de uymak zorundadırlar.

Sünnetullah; sözlükte "bir şeyi açıklığa kavuşturmak, iyi veya kötü yeni bir yöntem ortaya koymak" mânâsındaki *snn* kökünden türeyen sünnet ile lafza-i celâlden oluşan sünnetullah terkibi "Allah'ın koyduğu kanun, nizam" demektir. Sünnet ve Allah kelimeleri Câhiliyye döneminde bilinmekle beraber⁴⁵, sünnetullah Kur'an'a has bir tabirdir. Kur'an'da sünnet kelimesindeki "sürekli, düzenli ve özgün uygulama" mânâsı Allah'a nisbet edilmek suretiyle Allah'ın ya-

⁴⁴ Müslim, "Sıyâm", 204 (2: 822).

⁴⁵ Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, SNN md., 3: 2123.

ratma ve yönetmesinde öteden beri süregelen ve değişmeyen uygulamasının bulunduğuna işaret edilmiştir.⁴⁶

Sünnet-i ilâhiyye, bir hikmete dayalı olarak, belli bir düzen ve ölçü üzere yaratmayı ifade eder. Tabiat âleminde maddî kanunlar olduğu gibi, sosyal hayatta da manevî kanunlar vardır.⁴⁷ Nasıl ki ateşe dokununca elimiz yanmaktadır, taş havaya atılınca yere düşmektedir vs. tıpkı bunlar gibi, mutlu ve huzurlu insanlardan oluşan aileler, huzurlu mahalleleri, huzurlu mahalleler köy kasaba, şehir vb. yerleşim yerlerini, huzurlu şehirler ise huzurlu ülkeleri meydana getirirler. Aksine âdil davranmayanlar, zulmedenler, insanları ve toplumu huzursuz edenler, kendileri dahil başkalarına da zarar vermektedirler. Toplum içerisinde huzuru bozan insanlar çoğaldıkça toplum da bozulmaya başlamaktadır. Sonunda zaman içerisinde ilâhî sosyal kanunlarla yüz yüze gelinmektedir.

Zekât ibadeti ilk bakışta matematiksel bir ibadetmiş gibi görünür. Zekâtın verileceği miktarlar (nisap) ve zekât hesabı konusu doğrudan matematiksel bir konu ise de aslında bu ibadet her bakımdan matematiksel değildir. Zekât, özellikle sünnetullahı $2 \times 2 = 4$ eder mantığı ile matematiksel çerçevede anlayan kesimlerin iddialarını çürütecek olan bir ibadettir.

4.3.1. Sünnetullahın Matematikselleştirilmesi ve Zekât

Allah'ın, âdetullah ve sünnetullah şeklinde yasalar koyduğu ve bu yasalara göre varlığı sürekli yarattığı asla inkâr edilemez. Allah'ın koyduğu toplumsal kurallar demek olan sünnetullahın katı bir determinizmle anlaşılmasına engel olan ibadetlerin ana şemsiyesini zekât ibadeti ve onunla bağlantılı bulunan sosyal yardımlaşma ile ilgili ibadetler oluşturmaktadır.

Sünnetullahı katı determinist bir anlayışla ele almak, zekât ibadetinin nereye konulacağını düşünmemek, doğrudan vahşi kapitalizme kapı aralamak demektir. Sünnetullah, katı determinizmin pençesine teslim edilerek, kolayca kurtulunacak, basite indirgenecek bir konu değildir. Allah'ın sünnetullahı katı

⁴⁶ Ömer Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramsallaşması* (Ankara: Fecr Yayınları, 1994), 46; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2010), 286; İlyas Çelebi, "Sünnetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 38: 159-160.

⁴⁷ Özsoy, *Sünnetullah*, 159; Osman Karadeniz, "Kader/Takdir: Her Şeyin Bir Ölçüye Göre Yaratılması" *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 460-462.

bir determinizm şeklinde bir kanun olarak koymuş olduğu kabul edilirse⁴⁸ bu durumda kapitalizm de bu determinizme uygun olarak işleyecektir. Kapitalizm, İslam'ın yardımlaşma emir, tavsiye ve ibadetlerine aykırı olarak meşrulaştırılmış olacaktır. Bunun sonucunda da zekât, sadaka vb. toplumsal yardımlar sünnetullahı aykırı bir durum arz edecektir. Zira, kapitalizm sisteminde zenginlerin maddî imkanlarına karşın fakirlerin neden bu imkanlara sahip olmadıklarını sormak, sorgulamak manasızdır.

Sünnetullahın bir gereği olarak tarihsel süreçte normal olarak meydana gelen değişik toplumsal katmanları sadece fırsat eşitsizliği ve sosyal adaletsizlik olarak görmek de yine sünnetullahı matematikselleştirmek demektir.⁴⁹ Sosyal adaletin bulunduğu toplumlarda bir kısım insanların çok kazanıyor olması, diğerlerinin de orta seviyede veya az kazanıyor olmaları haksızlık değildir. Hatta sosyal yapının sıhhati için gereklidir. Herkesin aynı maddî imkanlara sahip olduğu bir toplumsal hayat tasavvur bile edilemez. Allah Teâlâ değişik toplum katmanlarını niçin yarattığını şu şekilde ifade etmektedir; “(Ey Muhammed), dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında Biz paylaştırdık. Birbirine iş gördürmeleri için, bir kısmını, diğer bir kısmının üzerine derecelerle yükselttik” (ez-Zuhruf 43/32). Demek ki, kimisi zengin kimisi de orta derece ve fakir olmalıdır ki, toplumsal alanda işler yürüyebilsin. Fakir, zenginin işinde çalışsın, zenginin işi görülsün, o da kazanç elde etsin. Fakir de zenginin işinde çalışarak zenginden aldığı ücret ile kendisini ve ailesini geçindirsin.

Mekke müşrikleri de kapitalist bir anlayışla fakirlere maddî yardımda bulunmayı reddetmişlerdir. Bir bakıma fakirlerin fakir kalmalarını Allah'ın cebren istediğini iddia etmişlerdir. Müşriklere; “Allah'ın sizlere rızık olarak verdiği şeylerden infâk edin (Allah rızâsı için zekât, fitre, sadaka vb. verin, harcayın) denildiği zaman, inkâr edenler, îman edenlere; Allah'ın dilemiş olsaydı onları yedirecek/doyuracak olduğu kimseleri bizler mi yedirelim/doyuralım? Sizler apaçık bir dalâlette olanlardan başka kimseler değilsiniz” (Yâsîn 36/47) demişlerdir.

⁴⁸ Bk. İbrahim Sarmış, *Kur'an'da Kader Takdirin Anlamı ve Sünnetullah* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 90.

⁴⁹ Bk. Sarmış, *Kur'an'da Kader*, 248.

Allah'ın koyduğu toplumsal yasalara göre zenginlerin mallarının zekât, sadaka vb. lerini fakirlere vermeleri bir lütuf değildir aksine zengin sayılan zekât mükelleflerinin mallarında, "sâil (isteyen) ve (ihtiyaç sahibi, fakir olduğu halde iffetinden, utancından isteyemeyen) mahrûmun da bir hakkı vardır" (ez-Zâriyât 51/19; bk. el-Meâric 70/24-25). Diğer taraftan rızka sahip olan değil, rızkı kullanan veya yiyen için -helal veya haram- rızık olur. Rızık Allah tarafından verilir. Çünkü Allah her şeyin sahibidir.⁵⁰ Kimse kimsenin rızkını yiyemez. Zengin zekât, fitre ve sadakası kendisinin değil, fakirin rızkıdır.⁵¹ Bununla beraber her insan rızkını arayıp bulmalıdır (bk. el-Bakara 2/168; el-Cum'a 62/10 vb.).

Allah'ın, mülkün gerçek sahibi olduğu, onu dilediğine verdiği ve imtihan için dilediğinden çekip aldığı da hatırdan çıkarılmamalıdır: "(Ey Muhammed) de ki; ey mülkün sahibi Allah'ım, Sen, mülkü dilediğin kimseye verirsin ve dilediğin kimseden de çekip, alırsın. Sen dilediğin kimseyi azîz eder, kadrini yükseltirsin ve dilediğin kimseyi de zelîl eder, alçaltırsın. Hayır, Senin elindedir. Şüphesiz Sen, her şeye gücü hakkıyla yetensin" (Âl-i İmrân 3/26). Herkes için dünyanın geçici bir faydalanma yeri olduğu da asla unutulmamalıdır (bk. Âl-i İmrân 3/14, 185 vb.).

Az veya çok kazanmak tabii ki, insanın çok veya az çalışmasına da bağlıdır. Zengin olmak için gereken çok çalışmaktır ama bu tek yeter sebep değildir. Çok çalışan her zaman zengin olur, diye bir kural da yoktur. Yukarıda ifade edilen ayetlerde açıklandığı gibi, Allah'ın kuluna zengin olmayı nasip etmesi de gereklidir. Bunun tam zıddı, madem ki her çalışan zengin olamıyormuş o halde çalışmayı bırakalım gibi yanlış bir mantık da İslamiyet ile taban tabana zıttır. Sonuçta zengin, malıyla; fakir de ihtiyaç içerisinde bulunmasıyla imtihan edilmektedir.

Zekât, hem veren hem de alan açısından psikolojik ve toplumsal boyutu olan, önemli hikmetler barındıran bir ibadettir.

⁵⁰ Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, thk. Fevkiye Hüseyin Mahmud, (Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1977), 32, 205-206.

⁵¹ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, (Konya: Tekin Kitabevi, 2012), s.293-294.

4.3.2. Zekâtın, Veren ve Alan Açısından Hikmetleri

Zekâtın veren açısından hikmetlerini; kulluk bilincini diri tutmak (bk. el-Bakara 2/262), mal ve servetin gerçek sahibini idrak etmek (bk. Âl-i İmrân 3/26; el-Mü'min 40/16 vb.), nimeti verene şükretmek (bk. el-Bakara 2/152, 172), cimrilik hastalığından uzak durmak (bk. en-Nisâ 4/37; el-İsrâ 17/29, 100 vb.), cömertlik erdemine sahip olmak (bk. el-Haşr 59/9), şefkat ve merhamet duyguları ile dolu olmak (bk. et-Tevbe 9/71; el-Fetih 48/29 vb.), sosyal yardımlaşma ve dayanışma bilincine sahip olmak (bk. el-İnsan 76/8-9; el-Fecr 89/17-20 vb.), maddî hırslara mani olmak (bk. el-Meâric 70/19-21; el-Fecr 89/20 vb.),⁵² kanaatkar olmayı sağlamak (bk. el-Hadîd 57/23.), mal sevgisinin gönlü meşgul etmesine engel olmak (bk. el-Kehf 18/45; el-Kasas 28/77), maddî yardıma ihtiyacı olanın hayır duâlarını almak (bk. et-Tevbe 9/103), günahlarından kurtulmak (bk. el-Mâide 5/12; et-Tevbe 9/103) ve Allah'ın rahmet ve merhametine mazhar olmak (bk. el-A'râf 7/156) şeklinde sıralayabiliriz.

Zekâtın bir de alan açısından hikmetleri vardır. Bunları da; zekâtı alanla veren arasında gönül bağı, gönül köprüsü oluşturmak,⁵³ fakir Müslüman kardeşinin ihtiyacını gidermek,⁵⁴ toplum katmanları arasındaki kin ve haset duygularını yok etmek (bk. el-Felak 113/5) ve çalışıp kazanmaya, kendi el emeğini yemeye teşvik etmek⁵⁵ şeklinde sıralayabiliriz.

Zekât, sadaka vb. yardımların mal ve servet açısından hikmetlerine gelince; sahip olunan malların içerisine karışmış gizli haramlardan arındırma, malı bereketlendirme, toplumsal barışın sosyal yardımlarla sağlanmaya çalışılması sonucunda can ve mal güvenliğine katkı sağlanması ve dünya hayatında geçici bir kazanç ve faydalanma olan malın zekât, sadaka ve sadaka-i câriye ola-

⁵² Peygamberimiz: "Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsa, üçüncüsünü ister. Âdemoğlunun gözünü ancak toprak (ölüm) doyurur. Tevbe edenlerin tevbesini Allah kabul eder" buyurmuştur. Buhârî, "Rikâk", 10 (7: 175); Müslim, "Zekât", 116, 119 (2: 725-726); Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), "Züh'd", 27 (4: 569), "Menâkib", 32 (5: 666).

⁵³ Bk. Ebü'l-Kâsım Süleyman Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvadullah-Abdulmuhsin el-Hüseynî, (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995), 8: 380; Alaaddin Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-ekvâl ve'l-ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî-Safvet es-Sekkâ, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 6: 293.

⁵⁴ Bk. Buhârî, "Mezâlim", 3 (3: 98); "İkrâh", 7 (8: 59); Müslim, "Birr ve's-Sıla", 58 (4: 1996).

⁵⁵ Bk. Buhârî, "Büyû", 15 (3: 9).

rak harcanması durumunda ebedî alemde sevap ve cennette yüksek makamlara dönüşmesidir.

Sosyo-ekonomik açıdan zekâtın hikmetleri ise; maddî yardımların toplumsal sevgi ve barış ortamına çok büyük katkıda bulunması, zenginlerden fakirlere doğru gelir akışını sağlaması, fakirlik probleminde dolaylı yoldan bir çözüm sağlaması, sosyal dayanışmanın zekât vb. yardımlarla doğrudan gerçekleşmesi, maddî imkanların sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir güç olmaktan çıkarılması ve âtil duran bazı maddî imkanların ekonomiye kazandırılması gibi faydalardır.⁵⁶

Zekât ibadetinin de kendine has sevaplandırılma ölçütü bulunmaktadır.

4.3.3. Zekât İbadetinin Sevaplandırılması

Zekât ibadeti nisap miktarlarının hesabı ile ilgili olarak, uygulama açısından tam manasıyla matematiksel bir ibadettir.⁵⁷ Zekât denilince ilk akla gelen de malın belirli bir miktarının, belirlenmiş yerlere verilmesidir. Zekâtın insanı ve malını maddî, manevî kirlilerden temizlemesi ve bereketlendirmesi (bk. Tevbe 9/103) ise ikinci planda düşünülmektedir. Kur'an'da, kendisi ihtiyaç sahibi iken vermek (bk. İnsan 76/8; Beled 90/14-16) de çok büyük bir erdem olarak nitelendirilmekte ve cennetlik insanların özelliklerinden biri olarak ifade edilmektedir.

Zekâtın, Allah tarafından sevaplandırılması ise en az bire on sevaptır. Zekât, sadaka vb. maddî yardımların, Allah tarafından, duruma göre, bire yedi yüz kata kadar hatta daha da fazla sevaplandırılması mümkün olmaktadır (bk. el-Bakara 2/261).

Hac ibadetinin diğer ibadetlerden farklı olan, kendine özgü bir sevaplandırma şekli bulunmaktadır.

⁵⁶ Bk. Muhlis Akar-Ercan Eser, *Zekâti Anlamak*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), 15-56.

⁵⁷ Bk. el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyâr li't-ta'âlî'l-muhtâr*, thk. Mahmud Ebû Dakîka. (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 1: 105-117; İsmail Ezherli, *Zekât*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 25-55.

4.4. Hac İbadeti ve Sembolik Uygulamalar

Hac ibadeti içerisinde en çok sembolik uygulamaları barındıran ve hem mal hem de beden ile yapılan bir ibadettir. Hac ibadeti, Hz. İbrâhim, Hz. Hacer ve Hz. İsmâil arasında geçen olayların sembolleşmiş halidir, denilse abartılmış olunmaz. Bununla birlikte hac, Hz. İbrâhim ve aile efradının fiillerini, yaşantılarını rol gereği, canlı performansla sahnelemek demek değildir. Hac esnasında yerine getirilmesi gereken sembolik uygulamaların tamamı teabbüdî gaye ile yapılmaktadır. Hac ibadetinin teabbüdî oluşuyla ilgili olarak Allah Teâlâ; "Orada apaçık âyetler (açık ve kesin deliller, alâmetler, mucizeler), Makâm-ı İbrâhim vardır. Herkim oraya girerse, emniyette, güvende olur. Ona bir yol bulabilen kimselerin Beyti (Kâbe'yi) haccetmesi Allah'ın, insanlar üzerinde bir hakkıdır. Herkim de inkâr ederse işte şüphesiz ki Allah, âlemlerden müstağnîdir" (Âl-i İmrân 3/97), buyurmaktadır.

Allah, zaman ve mekândan münezzehtir. Kâbe mecâzen Allah'ın evi manasında "Beytullah"tır. Kâbe küp biçimli bir semboldür. Müslümanların, Kâbe ile olan bağlantısı insanın, taştan yapılmış bir bina ile olan ilişkisi demek değildir.⁵⁸ Zira hiçbir Müslüman, Kâbe'ye yöneldiğinde onun taştan yapılmış binasına ibadet etmemektedir. Hz. Ömer, bu durumu Hacerü'l-Esved taşını öperken apaçık ifade ederek; "Ben biliyorum ki, sen faydası da zararı da olmayan bir taş parçasısın. Şayet Allah'ın Resûlünün seni öptüğünü görmeseydim, seni asla öpmezdim" demiştir.⁵⁹ Hz. Ömer'in dikkat çektiği bu bilince ulaşılmadan sadece Kâbe'nin maddî taşına, duvarına dokunmak, yüz sürmek mânen terakki etmeyi de intaç edecek değildir. Kâbe, bireysel veya toplu olarak Allah'a yönelmenin bir merkezde odaklanmasını sağlayan yapıdır. Bu bakımdan Allah'ın evidir. Bu sembole fiziksel olarak yaklaşmak, hatta içerisine girmek, Allah'a yakın olmak demek değildir. Önemli olan, Müslümanın, Allah'ın azametini hissetmesi ve O'nun şeâirinden/varlığının nişanelerinden biri olan Kâbe'nin (bk. Hac 22/32, 36) yakınıdayken bu yakınlığı, Allah'a olan manevî yakınlıkla taçlandırabilmesidir. Kâbe, manevî konumuyla varlık ve gönüller dairesinin yeryüzündeki odak noktasını teşkil etmektedir. Kâbe aynı zamanda

⁵⁸ Bk. Sadık Kılıç, *Kur'an Sembolizmi*, (Ankara: Kılıç Yayınları, 1991), 129-160; a.mlf. *İslam'da Sembolik Dil*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 49, 55-73; İrfan Yücel, *Hac Rehberi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1984), 29; Ekrem Keleş, *Umre Rehberi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 28-29.

⁵⁹ Buhârî, "Hac", 50 (2: 159-160).

Allah'ın bir tekliğine de müşahhas bir alamettir.⁶⁰ Dünyanın neresinde olursa olsun yönünü kıbleye çevirirken, gönlünü Allah'a açıp, O'nun dışında her şeyden yüz çevirebilmektir. Kâbe'nin manevî konum ve nüfuzunu temellendiren ayetlerden bir diğeri de "insanlar için bir kıyâm" merkezi (bk. el-Mâide 5/97) kılınmış olmasıdır. Kıyâm merkezi olmak demek ise; hac, tavaf, namaz, kurban ve adak kurbanı gibi ibadetlerin îfâsı için Kâbe'nin değişmez bir makam olmasıdır.⁶¹ Diğer taraftan Kur'an'ın tabiri ile Kâbe, hidâyet çeşitlerinden birisidir (bk. Âl-i İmrân 3/96).⁶²

Bir şeyin etrafında dönmek, sürekli yakınında bulunmak istemek, adeta bir pervane gibi dolaşmak sembolik olarak yürekte sevmeyi ve bağlılığı ifade eder. Tavafa başlarken Kâbe, kalbimize yakın olması için sol tarafımıza alınır. Allah, insanın şekline, kalıbına, malına, mülküne değil, kalbine, gönlüne nazar eder. Tavaf da Kâbe'nin etrafında boşu boşuna dönmek demek değildir. Allah'ın rızasını kazanmak esas gayedir. Tavaf sadece Allah'a yönelmenin, O'na itaatın, O'ndan başkasına ibadet etmemenin fiilî şeklidir.

İhramın mantıksal bir amacı vardır. Bu da insanın kendisini pek çok maddî imkanlardan arındırması, kendini Allah'a tam olarak teslim etmesi ve mahşer meydanı provasına hazırlanmasıdır. İhram, normal zamanlarda Müslümanların yapmasında sakınca olmayan bazı iş ve davranışların hac ve umre ibadetleri yapılırken, geçici bir süre ile yasaklanmasıdır. Bu yasaklar hac veya umreye niyet edilip, ihrama girmekle başlar. Her iki ibadet sona erince de ihramdan çıkılır.

Hac ve umre için Sa'y; Safâ ve Merve tepeleri arasında yapılır. Ancak günümüzde Safâ ve Merve tepeleri üzeri bir tavanla kapatılmış, gidiş ve geliş yönlerine ayrılmış, genişçe bir koridor şeklindedir. Sa'y; Safâ'dan Merve'ye dört gidiş, Merve'den Safâ'ya üç dönüş olmak üzere yedi defa yürümekten hızlı, koşmaktan yavaş (*hervele*) bir şekilde gidip-gelmektir.⁶³ Haccın bu uygulaması Hz. Hacer'in, oğlu İsmâil'i, Kâbe'nin şimdiki bulunduğu yere bırakıp,

⁶⁰ Bk. Kılıç, *İslam'da Sembolik Dil*, 65, 229, 231.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4: 350-351.

⁶² Kâbe'nin hidâyeti için bk. Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1995), 126-132.

⁶³ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1: 148; Yücel, *Hac Rehberi*, 33; Keleş, *Umre Rehberi*, 19, 29.

su aramasını canlandırma amacı taşımaktadır. Ancak sa'y, haccın diğer sembolik uygulamaları gibi teabbüdidir.

Remy-i cimâr, nohut veya fasulye büyüklüğünde ufacık çakıl taşlarını atmak anlamındadır. Şeytan taşlamak manasına gelmektedir. Hz. İsmâil, babası Hz. İbrâhim'in kendisini kurban etmeye Mina'ya götürdüğünde insan kılığına girmiş olan şeytana üç ayrı yerde taş atmasını sembolize eder. Hac ibadeti yapılırken Kurban Bayramı günlerinde, Mina isimli bölgede bulunan "üç cemre" yerine usulüne göre taş atmak gerekir. Cemrelere duruma göre kırk dokuz veya yetmiş taş atılır.⁶⁴ Remy-i cimâr, şeytana uymayacağımızı deklare etme anlamında teabbüdi bir karakter taşımaktadır.

Hem mal ile hem de bedenen yapılan hac ibadeti, yapılması en zor ve karışık olan bir ibadettir. Sevaplandırılması da kendine özgüdür.

4.4.1. Haccın Sevaplandırılması

Hac ve umre ibadetinin sevaplandırılması diğer ibadetlerden farklıdır. Makbul olan hac ve umre ibadeti -kul hakları hariç- daha önce işlenmiş kötülük ve günahları silip yok eden bir karaktere sahiptir. Her iki ibadeti yerine getiren kimsenin önceden kazandığı sevaplar yerinde durmakta, günahlar ise tamamen silinmektedir. Haccın makbul olup, bu şekilde sevaplandırılabilmesi için Allah Teâlâ'nın koyduğu bazı şartlar vardır ki, Kur'an'da; "Hac (ayları), bilinen aylardır. İşte her kim, o aylar içerisinde haccı kendisine farz ederse (hacca niyet edip, ihrâm giyerse); işte artık hacda rafes (kadınlara yaklaşmak, cinsî münâsebette bulunmak) ve fâsıklık (yoldan çıkmak, günâh işlemek) ve cidâl (tartışmak, kavga etmek) asla yoktur. Sizler hayırdan her ne yaparsanız, Allah, onu bilir" (el-Bakara 2/197) ayetinde bunlar apaçık ifade edilmiştir. Bu ayetten de anlıyoruz ki, haccedecek kişinin kendisine ve başkalarına karşı herhangi bir kötü niyeti olmamalı, yanlış davranışlardan sakınmalı, adeta melekleşmeli ve nefsini arındırmalıdır. İhramlı olduğunda zararlı ve tehlikeli birkaç hayvan dışında canlı hayvan ve bitkilere de zarar verilmemelidir.⁶⁵

⁶⁴ el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1: 151; Yücel, *Hac Rehberi*, 77-79; Keleş, *Umre Rehberi*, 50.

⁶⁵ Av hayvanı olmayan, saldırgan, kuduz vb. karga, çaylak, yılan, akrep, fare, sinek, karınca, pire, arı, kene, köpek, kurt, kaplan gibi yırtıcı hayvanları öldürmek yasak değildir. Bk. el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1: 167; Yücel, *Hac Rehberi*, 53.

Resûlullah, Allah katında makbul olan haccı “*el-Haccü'l-Mebrûr*” olarak ifade etmiştir. Resûlullah’tan haccın sevaplandırılması ile ilgili olarak bizlere ulaşan dikkat çekici hadisler nakledilmiştir. Bunlardan birkaçına göz atmak yarar vardır: “*Herkim Allah rızası için hacceder, (hac) esnasında da herhangi bir kötülük ve günah işlemezse, annesinin onu doğurduğu gün gibi (günahlardan arınmış olarak, evine) döner.*”⁶⁶ “*Umre, kendisiyle daha sonraki yapılacak umre arasındaki işlenmiş (küçük) günahlar için kefarettir. Haccü'l-Mebrûr'un (Allah katında makbul hac) karşılığı ise ancak cennettir.*”⁶⁷

Tevbe, Allah’ın, kullarına hatalarından dönmek için tanıdığı geniş kapsamlı bir lütuftur. İnsan yaşadığı sürece bu lütuftan yararlanabilmekte; hatasından, günahından dönebilmektedir.

5. Tevbe Ve Allah’ın Bağışlayıcılığı

Tevbe, insanın günahına pişmanlık duyması ve Allah’tan af dilemesi, demektir. İstiğfar da Allah’tan af ve mağfiret dilemektir. Tevbe de istiğfar da duâ kapsamına girer. Duâ; “*kulun, Allah’tan yardım istemesi, iyilik ve rahmet dilemesidir. İnsanın gönülden Allah’a yönelmesi hem kalbi hem de dili ile dileklerini O’na sunmasıdır.*” İnsanla Allah arasında bir haberleşme ya da iletişim olarak da tanımlanmaktadır.⁶⁸

Duâdaki haberleşme tek yönlü gibi görünse de sadece duâ eden tarafından bilinebilecek gizli bir kanaldan Allah’ın ona cevap vereceği beklentisi bulunmaktadır. Tevbe iki yönlüdür; tevbe eden kul ve kulun tevbesini işitip, kabul edecek merhamet sahibi Rahmân ve Rahîm olan Allah. Esmâü'l-Hüsna’dan olan el-Ğafûr, el-Ğaffâr, et-Tevvâb, el-Afüv isimleri doğrudan doğruya Allah’ın tevbeleri kabul edici olması ile ilgili isimlerdir.⁶⁹ Allah Teâlâ; “*erhamü'r-râhimîn: merhamet edenlerin en merhametlisi*” dir (el-A’râf 7/151;

⁶⁶ Buhârî, “Hac”, 4 (2: 141), “Muhsar”, 9-10 (2: 209); Müslim, “Hac”, 438 (2: 983); Tirmizî, “Hac”, 2 (3: 176); Ahmed b. Şuayb el-Horasânî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhi's-Suyûtî ve hâşiyeti's-Sindî*, thk. Mektebû Tahkiki't-Türasî'l-İslamî, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992), “Menâsikü'l-Hac”, 4 (5: 121).

⁶⁷ Buhârî, “Hac-Ebvâbü'l-Umre”, 1 (2: 198); Müslim, “Hac”, 437 (2: 983); Tirmizî, “Hac”, 90 (3: 272); Nesâî, “Menâsikü'l-Hac”, 3, 5-6 (5: 119, 122).

⁶⁸ Seyfettin Yazıcı, *İnananların Güç Kaynağı Duâ*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1999), 9.

⁶⁹ Allah’ın merhamet ve affediciliği ilgili isimleri için bk. İsmail Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 321-342; Vuslat Turâbî, *Esmâ-i Hüsnâ*, (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2008), 21, 25, 79, 163, 335, 345.

el-Mü'minûn 23/109, 118 vb.). Şüphesiz O'nun rahmeti, gazabını geçmiştir.⁷⁰ Bu sebeple Allah, ölüm ânı haricinde (bk. Yûnus 10/51, 91), tevbeleri kabul edeceğini bildirmiş, kullarına yaptıkları hatalardan dönebilmeye ve kul hakları haricindeki günahlarını affettirebilme imkânı tanımıştır. Kur'an'da tevbe ile ilgili pek çok ayet vardır (bk. el-Bakara 2/37, 54, 128, 160; et-Tevbe 9/3, 5, 10 vb.). Özellikle günaha bir daha geri dönmek üzere, sâfiyetle yapılan *Nasûh Tevbesi* Kur'an'da tavsiye edilmiştir (bk. Tahrîm 66/8).

Allah, zâtına ait merhamet sıfatını insanlara ve diğer canlılara da vermiştir. “Allah, rahmetini yüz parçaya bölmüş, doksan dokuzunu yanında tutmuş, bir parçasını da yeryüzüne indirmiştir. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle mahlûkât birbirlerine merhamet ederler.”⁷¹ İnsanlara da fıtraten birbirlerini affedebilme kabiliyeti ile yaratılmışlardır.

Tevbe aracılığı ile insan ahiretten önce dünyada kendisini affettirebilme şansına nâil olmaktadır ki, bu da Allah'ın kullarına sunduğu en büyük ihsanlardan birisidir.

Bir de ibadetleri etkisiz hale getirecek, karşılığının dünyada alınmasını sağlayacak yanlış bir davranış vardır ki, bu da riyakârlıktır.

6. Riyâ Ve Karşılığı

Riyâ; Allah'a kulluk için yapılması gereken ibadetleri, diğer insanlara gösteriş olsun diye yapmak anlamına gelen ahlâk terimidir. Sözlükte “görmek” anlamındaki re'y kökünden türeyen riyâ (riâ'), “saygınlık kazanma, menfaat elde etme gibi dünyevî amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğu başkalarını inandıracak tarzda davranma” şeklinde açıklanmaktadır.⁷² Riyâ, gönülden Allah rızâsı için yapılmayan ibadete benzer fiillerdir, ibadet görünümündeki psikolojik tatmin aracıdır.

Kur'an'da, riyâ kavramı üç âyette isim tamlaması (bk. el-Bakara 2/264; en-Nisâ 4/38; el-Enfâl 8/47), iki âyette fiil olarak yer almaktadır (bk. en-Nisâ

⁷⁰ Bk. Buhârî, “Tevhîd”, 28, 55 (8: 187-188, 216); Müslim, “Tevbe”, 14 (4: 2108).

⁷¹ Buhârî, “Edeb”, 19 (7: 75); Müslim, “Tevbe”, 4 (4: 2108).

⁷² Hâris el-Muhâsibî, *er-Riâye li hukûkillah*, thk. Abdulhalim Mahmud, (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1990), 127; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, thk. Zeynüddin el-İrâkî, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985), 3: 290; Mustafa Çağrı, “Riyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 35: 137-138.

4/142; el-Mâûn 107/6). İlk iki âyette Allah'ın rızasını gözetmeyerek, ibadet niyeti taşımadan, sadece gösteriş olsun diye sadaka verenler, üçüncü âyette gösteriş ve şöhet için savaşa katılanlar, diğer ikisinde gösteriş için namaz kılanlar kınanmıştır. İlgili ayetlerin tamamında riyâkârlığın sevap bakımından herhangi bir karşılığının olmayacağı açıkça ifade edilmiştir.

Riyâkâr insan, Allah'a ibadet ediyor gibi görünse de ibadetini gerçekte başkasına atfetmektedir. Bundan dolayı hadislerde riyâ, küçük şirk (*şirkü'l-asğar*) veya gizli şirk kabul edilmiştir.⁷³

Riyâ ile ilgili dikkat çekici hadislerden birisi de Hayber savaşında Kuzman'ın gösteriş için harp etmesini konu edinen haberlerdir. Rivayete göre Hayber savaşında Kuzman isimli birisinin kahramanlığı, cengaverliği Resûlullah'a arz olunmuş, o da hiç beklenmedik bir cevap vererek; Kuzman cehennemliklerdendir, buyurmuştur. Sahabe bu durumu ilginç bulmuş hatta Hüzâî Eksüm, Kuzman'ı takip etme kararı almıştır. Devam eden günlerde Huzâî, savaş meydanında Kuzman'la beraber yan yana savaşmaya başladı. Sonunda Kuzman ağır bir şekilde yaralanıp, intihar etti.⁷⁴

Âyet ve hadislerde bildirilen mânevî tehlikeleri sebebiyle tasavvuf ve ahlâk kaynaklarında riyâ konusuna özel bir önem verilmiştir. Riyâ konusunu sistemli bir şekilde ele alan ilk âlimlerden Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857), *er-Riâye li-hukûkillâh* adlı eserinde konuya geniş bir bölüm ayırmış; riyânın tanımı ve mahiyeti, çeşitleri, niyet, ihlâs ve hayâ ile ilgisi, riyâkârlığın psikolojik sebepleri, ahlâk bakımından zararlı sonuçları, riyâkârlığın alâmetleri gibi hususlar üzerinde durmuştur.⁷⁵ Gazzâlî (ö. 505/1111) de Hâris el-Muhâsibî'den geniş ölçüde yararlanarak *İhyâu ulûmi'd-dîn* isimli eserinin üçüncü cildinde riyâ konusuna yer vererek "*Zemmü'l-câh ve'r-riyâ = Makammevokî hursı ve riyânın yerilmesi*" başlığı altında konuyu incelemiştir.⁷⁶

Kalpten isteyerek yapılmayan, toplum içerisinde küçük düşmemek için yapılan her şey riyâdır. Esas olan ise başka birini riyâkârlığa yöneltecek şekil-

⁷³ Bk. Hanbel, *Müsned*, 39: 39-43; İbn Mâce, "Fiten", 16 (2: 1321); Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 286.

⁷⁴ "Megâzî", 38 (5: 74-75); Müslim, "İman", 179 (1: 106); Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 3: 51.

⁷⁵ Muhâsibî, *er-Riâye*, 125-237; Mustafa Çağrıncı, "Riyâ", 35: 138.

⁷⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 3: 268-326.

de toplum nezdinde zor durumda bırakmamaktır. Mecburiyetten kaynaklanan işlerde ne hayır olabilir ki! O, beni iftara çağırdı, ben de onu çağırayım. O, bize takı taktı, biz de ona takalım. Biz, ona takı taktık, o da bize taksın, düğün töreleri vs. kabaca düşünüldüğünde toplumsal yardımlaşma ve dayanışma şekilleriymiş gibi görünürler. Aslında bütün bunlar toplumu ifsad eden, küslüğe, ayrılığa sebep olan, insanlar arasını soğutan riyâkârlıklardır.

Bir şeyin hem Allah rızası hem de kullara gösteriş için olması aynı anda mümkün değildir. Riyâkârlık sonucunda hem dünya hem de âhirette karşılık beklemek beyhudedir. Sadece birinden tam manasıyla karşılık beklenebilir. Tabii ki riyânın ibadete bulaşma oranı değişiklik arz edebilir. Belirli oranda da karışmış olsa da riyâ ibadeti ifsat eder. Riyâ ile yapılan ibadet matematiksel olarak yapılmış, yerine getirilmiş olsa bile sevap namına herhangi bir karşılığı yoktur.

Sonuç

İbadet, kulun Allah'la bağlantısını sağlar. İnsan, ibadet edince rabbinin rızasını kazanır. Rabbine karşı yerine getirilmesi gereken kulluk vazifelerinin ifâ edilmiş olması ona manevî bir huzur verir.

İbadetlerde ihlâs ve samimiyet esastır. İbadetleri, teabbüdü olmaktan çıkarıp, hepsine bir sebep ve illet aramak yani ibadetleri matematikselleştirmek, onları mecrasından uzaklaştırıp, ruhsuz hale getirir, manevî havasını bozar. Ruhsuz ve maneviyattan uzak bir ibadetten Allah da kulları da hoşnut olmaz. Bu sebeple ibadetleri tamamen matematiksel formlara oturtmak doğru değildir. Böyle bir durumda ibadet, ibadet olmaktan çıkar, alışkanlık haline gelmiş, rutin işlere dönüşür.

Allah, kullarının lehine, kötülük ve günahların aksine pozitif bir ayrımla iyilik ve ibadetleri matematik kurallarına bağlı kalmadan sevaplandırmaktadır. O, kullarına karşı şefkat ve merhamet nişanesi olarak sevaplandırmayı çeşitlendirmektedir. İbadetlerin farklı sevaplandırma ölçütlerine sahip olması ibadet yapmaya da teşvik mahiyeti taşımaktadır.

İbadetler, Allah tarafından sevaplandırılırken matematik kurallarına bağlı bir ödüllendirme göze çarpmamaktadır. Allah, kuluna daima daha fazlasını

vermek istemektedir. O, şefkat ve merhametini kullarından esirgememektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaud-Âdil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-meânî*. Thk. Mâhir Habbûş. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2010.
- Akar, Muhlis-Eser, Ercan. *Zekâtı Anlamak*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.
- Altıntaş, Ramazan. *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1995.
- Altıntaş, Ramazan. "Mu'tezile'de Akıl Anlayışı", *Kelam İlmi'nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu*. (Elazığ, 13-15 Eylül 2004), ed. Adem Tutar. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (Elazığ 2004): 311-322.
- Berki, Ali Himmet. *Açıklamalı Mecelle*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1985.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî (el-Câmiu's-Sahîh)*. İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Çağrıncı, Mustafa. "Riyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 137-138. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Celebi, İlyas, "Sünnetullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 159-160. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. Thk. Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1988.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahât*. Haz. Orhan Okay-Mustafa İsen. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1992.
- el-Eş'arî, Ebü'l-Hasen. *el-İbâne an usûli'd-diyâne*. Thk. Fevkiye Hüseyin Mahmud. Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1977.
- Ezherli, İsmail. *Zekât*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.

- Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*. İstanbul: Kubbealtı Yayınevi, 2018.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. Thk. Hamza b. Züheyr Hâfız. Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, 1993.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. Thk. Zeynüddin el-İrâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985.
- Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman. *Kelam*. Konya: Tekin Kitabevi, 2012.
- el-İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ahmed Halefullah. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- İbn Hişâm, Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1975.
- İbn Manzûr, Cemâleddin Muhammed. *Lisânu'l-Arab*. Thk. Abdullah Ali el-Kebîr, vd. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Kal'acî, Muhammed Ravvâs. *Mevsûatü fikhi Ömer İbni'l-Hattâb*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1989.
- Kallek, Cengiz. "Müellefe-i Kulûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 475-476. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Karadeniz, Osman. "Kader/Takdir: Her Şeyin Bir Ölçüye Göre Yaratılması". *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 459-466. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Karagöz, İsmail. *Esmâ-i Hüsnâ*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Keleş, Ekrem. *Umre Rehberi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kılıç, Sadık. *Kur'an Sembolizmi*. Ankara: Kılıç Yayınları, 1991.
- Kılıç, Sadık. *İslam'da Sembolik Dil*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Kubat, Mehmet. "Teolojik Bağlamda Ehl-i Sünnet'in Mu'tezile Tanımlamaları". *Ekev Akademi Dergisi*. 9/25 (Güz 2005): 25-52.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. Thk. Ahmet Vanlıoğlu-Murat Sülün vd. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005-2007.
- el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyâr li't-talîli'l-muhtâr*. Thk. Mahmud Ebû Dakîka. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- el-Muhâsibî, Hâris. *er-Riâye li hukûkillah*. Thk. Abdulhalim Mahmud. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1990.
- Müslim, b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. Thk. Muhammed Fuâd Abdül-bâkî. Beyrut: İhyâu't-Türâsî'l-Arabî, 1991.
- el-Müttakî, Alaaddin Ali. *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-ekvâl ve'l-ef'âl*. Thk. Bekrî Hayyânî-Safvet es-Sekkâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Namlı, Abdullah. "Ulûhiyet Bağlamında İslam'ın Matematiksel Olmayan Yönü". *Kader*, 15/2 (2017), 421-445.
- en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb el-Horasânî. *Sünenü'n-Nesâî bi şerhi's-Suyûtî ve hâşiyeti's-Sindî*. Thk. Mektebü Tahkiki't-Türâsî'l-İslâmî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992.
- en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb el-Horasânî. *Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Hasen Abdül-mün'im Şelebî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nurbaki, Haluk. *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramsallaşması*. Ankara: Fecr Yayınları, 1994.
- Özyazıcı, Alpaslan. *Din ve Bilimin Işığında Oruç ve Sağlık*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004.
- Peker, Hüseyin. *Psikolojik Açıdan Namaz ve Namaz Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- er-Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. İstanbul: Dâru'l-Ensâr li'n-Neşr, 1987.

- Sarmış, İbrahim. *Kur'an'da Kader Takdirin Anlamı ve Sünnetullah*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.
- Sinanoglu, Mustafa. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 233-235. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman. *el-Mu'cemü'l-evsat*. Thk. Târik b. İvadullah-Abdulmuhsin el-Hüseynî. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1984.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Thk. Abdülmuhsin et-Türki. Kahire: Dâru Hecr li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2001.
- Taftazânî, Sadettin Mesud. *Şerhu't-telvîh ale't-tavdîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1957.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- Tunç, Cihad. "İslam Dininin Emir ve Yasaklarındaki Hikmetler". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4 (1990): 199-210.
- Turâbî, Vuslat. *Esmâ-i Hüsnâ*. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yunus Vehbi. "Sebeb-İllet-Hikmet Açısından Kur'an Hükümlerine Bir Bakış". *Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyum Tebliğ ve Müzakere-leri*. (08-10 Kasım 1996 Bursa). Ed. Abdülhamit Birışık. Bursa: Kurav Yayınları, 2005.
- Yazıcı, Seyfettin. *İnananların Güç Kaynağı Duâ*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1999.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yücel, İrfan. *Hac Rehberi*. Ankara: TDV Yayınları, 1984.